

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-59>
УДК 159.922.73

Личик Ольга Яківна
здобувачка вищої освіти магістерського рівня
Хмельницький національний університет

Крук Станіслав Леонідович
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

Гаврилькевич В'ячеслав Костянтинович
кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДОВГОТРИВАЛОЇ ПАМ'ЯТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Стаття присвячена проблемі розвитку довготривалої пам'яті у дітей молодшого шкільного віку. Метою статті є огляд і аналіз наукової літератури для з'ясування особливостей розвитку довготривалої пам'яті у дітей молодшого шкільного віку. На підставі огляду і аналізу наукових публікацій зроблено такі висновки: 1) схильність дітей молодшого шкільного віку до дослівного запам'ятовування можна використовувати для тренування механізмів довготривалої пам'яті; 2) пропонуючи дітям доступні й зрозумілі для них мнемічні прийоми можна цілеспрямовано покращувати їхню здатність запам'ятовувати надовго важливий матеріал; 3) завдяки навчанню у дітей молодшого шкільного віку розвивається логічна пам'ять, яка має велике значення для набуття знань; якщо допомогти дітям навчитися виокремлювати в навчальному матеріалі опорні пункти, головні думки, пов'язувати їх між собою в цілісну систему знань, то можна допомогти дітям навчитися запам'ятовувати інформацію впорядковано, системно і більш міцно; тобто, сприяючи розвитку у дітей логічного мислення, ми сприятимемо розвитку довготривалої пам'яті; 4) можна сприяти кращому запам'ятовуванню потрібних знань, якщо включати ці знання в активну діяльність дітей, більше використовувати ігрові ситуації для дітей, які навчаються у першому класі, а дітям, які навчаються в третьому класі вже більше пропонувати проблемне навчання; 5) для вдосконалення довготривалої пам'яті доцільно допомагати дітям оволодіти спеціальними прийомами керування пам'яттю.

Ключові слова: пам'ять, довготривала пам'ять, розвиток довготривалої пам'яті, діти молодшого шкільного віку, молодші школярі.

Lychyk Olga, Kruk Stanislav, Havrylkevych Viacheslav
Khmelnyskyi National University

THEORETICAL OVERVIEW OF THE PROBLEM OF LONG-TERM MEMORY DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Summary. The article is devoted to the problem of developing long-term memory in children of primary school age. The purpose of the article is to review and analyze the scientific literature to determine the features of the development of long-term memory in children of primary school age. Based on the review and analysis of scientific publications, the following provisions were clarified: 1) children of primary school age have a tendency to literal memorization and reproduction, which contributes to the accumulation of long-term vocabulary and the acquisition of a culture of speech and the development of random memory and self-control in educational activities; the tendency to

memorize verbatim can be used to train the mechanisms of long-term memory; 2) children of this age are ready to learn special techniques of memorization, to master more perfect mnemonic techniques, which increases the efficiency and accuracy of memorization; by offering children accessible and understandable mnemonic techniques, they can purposefully improve their ability to memorize important material for a long time; 3) due to learning, children of primary school age develop logical memory, which is of great importance for the acquisition of knowledge; if you help children learn to identify in the learning material reference points, main ideas, connect them into a holistic system of knowledge, you can help children learn to remember information in an orderly, systematic and stronger way; that is, by promoting the development of logical thinking in children, we will promote the development of long-term memory; 4) it is possible to promote better memorization of the necessary knowledge if to include this knowledge in active activity of children, to use more game situations for children who study in the first class, and to offer to children who study in the third class more problematic training; 5) to improve long-term memory, it is advisable to help children master special techniques of memory management, such as: repetition, organizing material, semantic processing of information, creating mental images, searching for information in memory.

Key words: memory, long-term memory, development of long-term memory, children of primary school age, junior schoolchildren.

Постановка проблеми. Закон України «Про загальну середню освіту» зазначає, що освіта має бути спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості. Розвиток особистості полягає у розкритті внутрішніх природних задатків дитини, виявлення її глибинних життєвих прагнень, шляхом збагачення її внутрішнього світу корисними враженнями і знаннями, як допоможуть пробудити її внутрішні потенції. Неоціненну роль у збагаченні внутрішнього світу людини новими знаннями і досвідом відіграє пам'ять і здатність вміло користуватись її природними можливостями.

Починаючи шлях навчання у школі, діти переживають один із кризових періодів свого розвитку, їхні психічні функції, в тому числі й пам'ять, зазнають кількісних і якісних змін. Змістовні знання особливостей розвитку пам'яті у цей віковий період необхідні для правильної побудови і подальшого вдосконалення освітнього середовища і освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пам'ять і її розвиток з давніх давен цікавила науковців, і нині цій темі присвячено чимало наукових досліджень. Олена Пелешко зазначила, що молодші школярі, як і дошкільнята, володіють добре розвиненою механічною пам'яттю. Досить багато школярів протягом навчання у початковій школі механічно заучують навчальні тексти. Це зумовлює значні труднощі у середніх класах, коли навчальний матеріал стає більшим за обсягом і складнішим. Вдосконалення змістовної пам'яті в молодшому шкільному віці дозволяє засвоїти велику кількість раціональних способів запам'ятовування. Коли дитина усвідомлює навчальний матеріал, розуміє його, то одночасно вона і запам'ятовує. Саме тому важливо, щоб дорослі контролювали не тільки результат запам'ятовування і відтворення навчального матеріалу (точність відповіді, правильність переказу), але і сам процес, тобто те, як саме, яким способом дитина запам'ятала навчальний матеріал [10].

С. М. Бужинська розглянула характеристику модально-специфічної пам'яті, проаналізувала роль зазначеного виду пам'яті в процесі пізнання й подальшого розвитку дитини, описала розвивальний експеримент, спрямований на розвиток модально-специфічної пам'яті в першокласників, подала докладну характеристика етапів, завдань, за допомогою яких він реалізовувався, і обґрунтувала можливість розробки такої програми для дітей різних вікових категорій [1].

У невеликій за обсягом статті, написаній О. О. Гайдаш і Д. В. Махотіною під керівництвом кандидата психологічних наук, доцента Т. І. Щербак, зроблено більш обширний огляд розвитку пам'яті у молодшому шкільному віці, який узагальнено таким чином: пам'ять у дітей молодшого шкільного віку розвивається у двох напрямках – довільності і усвідомлення. В молодшому шкільному віці пам'ять набуває суттєвих змін, поступово набуває рис довільності, стає свідомо регульованою і опосередкованою. Удосконалення пам'яті в молодшому шкільному віці зумовлене перш за все набуттям під час

учбової діяльності різних методів і стратегій запам'ятовування, пов'язаних з організацією і обробкою матеріалу, який запам'ятовується [4, с. 214].

Ще в одній невеликій статті, яку написала О. В. Тарасевич, за даними наукової літератури розглянуто психологічні особливості розвитку пам'яті у дітей молодшого шкільного віку і зроблено висновок, що пам'ять є багатофункціональним процесом, що всі види пам'яті тісно пов'язані між собою, проте на початку молодшого шкільного віку психічні процеси характеризуються мимовільністю, а довільність формується в процесі навчання в початковій школі [13, с. 123].

А. А. Романюк зазначила, що на початку шкільного життя природна пам'ять дитини в значній мірі визначає успішність її навчання, але в подальшому ситуація змінюється – процес навчання починає впливати на те, як, в якому напрямку і якими темпами буде розвиватися пам'ять дитини. Авторка стверджує, що використання інформаційних технологій допомагає змінити підхід до викладання традиційних навчальних предметів, оптимізуючи процеси сприймання, розуміння і запам'ятовування навчального матеріалу. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі дозволяє зробити навчання цікавим завдяки використанню спеціальних програмних засобів. Зміна яскравих кадрів і завдань привертає увагу учнів, сприяє більш ефективній обробці інформації і, відповідно, її кращому запам'ятовуванню [11].

А. Т. Комащенко і Ю. В. Стрюкова дослідили рівень образної пам'яті у молодшому шкільному віці [5].

І. О. Марченко і Г. М. Ржевський зазначили, що тренінг, побудований з урахуванням вікових особливостей пам'яті, є ефективним способом покращення пам'яті у дітей молодшого шкільного віку [9].

Л. Б. Кулик розробила програму розвитку когнітивної сфери (пам'яті, уваги, мислення) для дітей молодшого шкільного віку [6].

Ю. А. Кухарик, під науковим керівництвом М. А. Осип, розглянувши літературу з питання розвитку пам'яті в молодшому шкільному віці, відзначила, що: 1) розпочинаючи навчання в школі, діти вже спроможні довільно запам'ятовувати, однак ця спроможність у них ще слабо розвинута; 2) молодший шкільний вік характеризується значними якісними змінами, що розвиваються в пам'яті, формується логічна пам'ять; 3) дослівність запам'ятовування зумовлюється не віковими особливостями, а рядом факторів їх життєвого досвіду, не вмюючи ще диференціювати завдання, молодші школярі виробляють у себе настанову на дослівне запам'ятовування й відтворення; 4) при правильному педагогічному керівництві учні осмислено запам'ятовують доступний для них матеріал; 5) просте дослівне запам'ятовування має і позитивне значення, воно є важливим засобом нагромадження словникового запасу і культури дитячого мовлення, розвитку довільної пам'яті, розвивається самоконтроль, уміння помічати помилки; 6) у молодшому шкільному віці відтворення представляє великі труднощі в зв'язку з тим, що воно вимагає вміння ставити мету, активізувати мислення, до цього учні приходять поступово; тому вчителю особливо важливо навчити дитину способам раціонального запам'ятовування, внаслідок чого відтворення вивченої інформації у дітей буде проходити більш осмислено і полегшено. За результатами проведеного огляду Ю. А. Кухарик зауважила, що пам'ять є дуже складним і багатовимірним процесом, і необхідний цілий комплекс форм і методів для її розвитку у дітей молодшого шкільного віку [7, с. 33].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У розглянутих нами статтях, присвячених розвитку пам'яті у дітей молодшого шкільного віку, мова йде або про розвиток пам'яті у дітей загалом, або про розвиток окремих видів пам'яті. Але ми не знайшли жодної публікації, в якій було б розглянуто розвиток довготривалої пам'яті. Зважаючи на важливість довготривалої пам'яті для накопичення, збереження і за необхідності відтворення не тільки шкільних знань, а й життєвого досвіду людини, ми вважаємо необхідним зробити більш цілеспрямований огляд і аналіз публікацій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є огляд і аналіз наукової літератури для з'ясування особливостей розвитку довготривалої пам'яті у дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Із університетського курсу загальної психології нам відомо, що пам'ять є однією з психічних функцій і належить до пізнавальної сфери. Вона

забезпечує можливість накопичувати враження про світ, набувати знання, вміння, навички для їх подальшого використання і збагачення життєвого досвіду. Збереження набутого досвіду є основою навчання і розвитку особи.

Починається пам'ять із запам'ятовування – включення в пам'ять і закріплення в ній нової інформації. Важливими процесами пам'яті є збереження і відтворення, а також забування інформації. Схематично процес пам'яті можна подати так: запам'ятовування (на вході) – фіксація (супроводжується забуванням) – відтворення (на виході).

Ще в минулому столітті у науковій праці з вікової психології, створеній в Науково-дослідному інституті психології за редакцією класика української психології Г. С. Костюка, було відзначено, що в дітей молодшого шкільного віку спостерігається дослівність запам'ятовування. Цей факт, доктор психологічних наук О. В. Скрипченко пояснив не віковими особливостями, а рядом факторів життєвого досвіду дітей. Діти молодшого шкільного віку ще не вміють розрізняти завдання запам'ятати й відповісти від інших завдань (зрозуміти тощо), тому вони налаштовуються на дослівне запам'ятовування і відтворення. Цьому сприяє і відсутність чітких вказівок з боку вчителя про те, що саме треба запам'ятати дослівно, а що можна переповісти іншими словами. Також перевантаження навчальними завданнями учнів, які ще не достатньо володіють раціональними прийомами навчання, мимовільно починають прагнути до дослівного запам'ятовування (А. О. Смирнов) [2, с. 151].

У нашому розумінні, дослівне запам'ятовування дозволяє накопичувати знання про розрізнені факти, але не сприяє утворенню системних уявлень і знань. Загромадження пам'яті несистематизованою інформацією призводить до того, що потім важко довільно знайти в ній потрібні дані.

Дослівне запам'ятовування, на думку О. В. Скрипченка, має і позитивне значення. Зокрема, дослівне запам'ятовування і відтворення сприяє накопиченню словникового запасу і набуттю культури мовлення, сприяє також розвитку довільної пам'яті. Також у процесі заучування розвивається здатність до самоконтролю в навчальній діяльності, а саме здатність помічати помилки у відтвореному матеріалі та здатність їх виправляти [2, с. 151].

Завдяки такому тренуванню пам'яті здатність заучувати і відтворювати у молодшому шкільному віці значно підвищується, зростає також продуктивність запам'ятовування (що дослідили М. Н. Шардаков, Є. А. Фарапонова та ін.). Дослідивши учнів другого і третього класів, С. Г. Бархатова показала, що в процесі навчання у них зростає міцність запам'ятовування [2, с. 151]. Це означає, що у молодших школярів інтенсивно розвивається не тільки короткочасна, а й довготривала пам'ять. У дослідженні С. Г. Бархатової було виявлено також, що у цей віковий період діти частіше використовують спеціальні прийоми запам'ятовування, оволодівають більш досконалими мнемічними прийомами. Завдяки цьому зростає ефективність і точність запам'ятовування. При цьому, ефективність запам'ятовування словесного матеріалу, текстів зростає більше, ніж ефективність запам'ятовування конкретних предметів і зображень [2, с. 151]. На нашу думку, підвищення здатності довільно користуватися більш досконалими спеціальними мнемічними прийомами може сприяти вдосконаленню довготривалої пам'яті.

Як зазначають дослідники, у розвитку пам'яті дітей молодшого шкільного віку відбуваються не тільки кількісні, а і значні якісні зміни. Завдяки навчання у них розвивається логічна пам'ять, яка має велике значення для набуття знань. В емпіричних дослідженнях було встановлено, що діти молодшого шкільного віку здатні виокремлювати в навчальному матеріалі, який є для них зрозумілим, опорні пункти, головні думки, здатні пов'язувати їх між собою і завдяки цьому успішно їх запам'ятовувати, якщо забезпечити їм уміле керування їхньою навчальною діяльністю [2, с. 151–152]. У нашому розумінні, логічне запам'ятовування забезпечує не тільки нагромадження в пам'яті різноманітних фактів, а й сприяє формуванню системних уявлень і знань, які більш міцно зберігаються в довготривалій пам'яті та дозволяють легше видобувати з пам'яті потрібну інформацію.

Також у молодших школярів змінюється співвідношення мимовільного і довільного запам'ятовування, а саме зростає частка довільного запам'ятовування. Співвідношення образної та словесно-логічної пам'яті змінюється в бік переважання словесно-логічної [2, с. 152].

Г. С. Костюк зауважив, що для розвитку логічної пам'яті учнів є важливою допомогою вчителя, який має спрямовувати учнів на те, щоб спочатку зрозуміти навчальний матеріал (використовуючи такі прийоми роботи з навчальним матеріалом, як: аналіз, порівняння, співвіднесення, групування тощо), а потім завчити його [2, с. 152]. Ми погоджуємось із цією думкою, адже включення довільного раціонального мислення в процес запам'ятовування сприяє більш свідомому і кращому засвоєнню матеріалу, який треба запам'ятати, подібно до того, як ретельне переживання їжі сприяє легшому і кращому подальшому перетравлюванню і засвоєнню її. Більш свідоме і краще засвоєння інформації, у свою чергу, є важливою умовою її довшого зберігання і кращого відтворення, за необхідності.

О. В. Скрипченко також звернув увагу на те, що вміння порівнювати, знаходити подібне і відмінне в навчальному матеріалі та чітке усвідомлення подібного і відмінного є необхідною умовою міцного запам'ятовування навчального матеріалу. Якщо ж не навчити дітей порівнювати та знаходити подібне і відмінне, то неминучими будуть помилки в запам'ятовуванні, зумовлені змішуванням інформації [2, с. 152]. Взнявши до уваги цю обставину, ми дійшли думки, що розвиток логічного мислення є важливою запорукою розвитку довільної і довготривалої пам'яті у дітей молодшого шкільного віку. Але, як ми з'ясували, ця думка не нова. Ще Л. С. Виготський, розмірковуючи про закономірності розвитку пам'яті, звернув увагу на те, що в процесі розвитку дитини, спочатку пам'ять є основою для розвитку мислення, а потім розвинене мислення сприяє розвитку і вдосконаленню пам'яті [2, с. 592–595].

За спостереженнями П. І. Зінченка, довільне запам'ятовування у дітей, які навчаються в першому, другому й третьому класах, є найпродуктивнішим тоді, коли матеріал, який треба запам'ятати, включений у зміст їхньої активної діяльності, навіть, якщо ця діяльність не спрямована спеціально на запам'ятовування цього матеріалу. Завдяки розвитку у дітей молодшого шкільного віку мислення мимовільне запам'ятовування у них також набуває більшої систематичності і продуктивності. Тому, на думку, П. І. Зінченка, можна досягти набуття молодшими школярами знань, досить великих за обсягом і складних за змістом, якщо спиратись на можливості їхньої мимовільної пам'яті та створювати необхідні умови для її функціонування [2, с. 153].

М. В. Савчин і Л. П. Василенко стверджують, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку пам'яті. Вони так само, як і згадані вище автори, зауважують, що цей період особливо сильно змінюється співвідношення мимовільного і довільного запам'ятовування: довільна пам'ять інтенсивно розвивається, хоча і мимовільна пам'ять теж активно використовується. Автори також говорять про те, що опановуючи мнемічні дії, молодші школярі спочатку опановують розумові операції, що необхідні для запам'ятовування і відтворення, а потім вчаться використовувати їх у різноманітних ситуаціях. Важливим для нашого дослідження є вказівка, що розвитку пам'яті у дітей молодшого шкільного віку сприяє розв'язання спеціальних мнемічних задач у процесі різних видів діяльності [12, с. 183–184].

М. В. Савчин і Л. П. Василенко подають перелік і опис різних стратегій (прийомів) керування пам'яттю, які діти молодшого шкільного віку засвоюють у процесі навчання, і які допомагають школярам запам'ятовувати навчальний матеріал. Зокрема, найважливішими прийомами запам'ятовування автори називають такі: повторення, організування матеріалу, семантичне оброблення інформації, створення ментальних образів, пошук інформації в пам'яті.

Спочатку школярі повторюють окремо слова, щоб їх запам'ятати, а трохи пізніше – приблизно в дев'ятирічному віці – починають групувати слова і повторювати їх групами. Таке групування є проявом розвитку здатності організувати матеріал для запам'ятовування. М. В. Савчин і Л. П. Василенко називають це вміння важливим досягненням дітей молодшого шкільного віку. Розвиток здатності організувати матеріал проходить певні етапи. Діти, які навчаються в 1–2 класах пов'язують слова за простими асоціаціями, за близькістю їх розміщення у переліку. Школярі, які навчаються в 3–4 класах, групують слова за загальними ознаками. Групування за категоріями дозволяє дітям запам'ятати і відтворити більше матеріалу [12, с. 184]. У нашому розумінні, таке вміння пов'язано із розвитком абстрактного

мислення і здатністю розрізняти суттєві (головні) і несуттєві (другорядні) ознаки конкретних предметів.

Семантичне оброблення інформації дозволяє відтворювати інформацію про події та обставини через логічний висновок [12, с. 184]. Така здатність так само, як і попередня пов'язана із розвитком логічного мислення.

Створення ментальних образів допомагає молодшим школярам краще засвоювати незвичний для них матеріал. Це вміння теж розвивається в процесі навчання. М. В. Савчин і Л. П. Василенко зазначають, що учні 3–4 класів створюють ментальні образи легше і краще, ніж учні першого класу [12, с. 184]. На нашу думку, це зумовлено тим, що створення ментальних образів тісно пов'язане з уявою, яка збагачується і розвивається протягом навчання у школі.

Пошук інформації в пам'яті є одним із проявів довільного користування дитиною власною пам'яттю і накопиченим досвідом. Ми вважаємо, що вміння знаходити в архівах пам'яті потрібну інформацію є важливим компонентом міцної пам'яті, адже швидке і міцне запам'ятовування саме по собі нічого не варте, якщо потім людина неспроможна знайти у пам'яті необхідну інформацію саме тоді, коли вона потрібна, а не колись потім, коли в ній вже немає потреби. Таке вміння, на нашу думку, має особливе значення для довготривалої пам'яті.

Л. Л. Макарова здійснила порівняльний аналіз показників розвитку пам'яті і мислення молодших школярів через використання проблемних та ігрових ситуацій в навчальному процесі і встановила, що розвиток пам'яті і мислення учнів перших класів значно прискорюється завдяки широкому використанню ігрових ситуацій. Зокрема, авторка показала, що у третьокласників активізація розвитку пам'яті і мислення відбувається в результаті використання в навчальному процесі проблемних ситуацій. За результатами проведеного нею експерименту дослідниця довела, що детермінантою розвитку пам'яті та мислення першокласників є дидактична гра, а для третьокласників більш ефективним засобом розвитку пізнавальних процесів є проблемне навчання [8]. Ми розуміємо таку закономірність як цілком закономірну. Ігрова діяльність є провідною для дошкільного віку, і її важливе значення ще зберігається в перші роки навчання у школі. Та з розвитком абстрактного логічного мислення поступово набирає актуальності проблемно орієнтоване навчання.

Висновки і пропозиції. Зробивши огляд і аналіз наукових публікацій, з проблеми розвитку довготривалої пам'яті у дітей молодшого шкільного віку, ми з'ясували такі положення:

1) діти молодшого шкільного віку мають схильність до дослівного запам'ятовування і відтворення, що сприяє накопиченню в довготривалій пам'яті словникового запасу і набуттю культури мовлення та розвитку довільної пам'яті і самоконтролю в навчальній діяльності; на нашу думку, схильність до дослівного запам'ятовування можна використовувати і для тренування механізмів довготривалої пам'яті;

2) діти цього вікового періоду готові засвоювати спеціальні прийоми запам'ятовування, оволодівати більш досконалими мнемічними прийомами, завдяки чому зростає ефективність і точність запам'ятовування; пропонуючи дітям доступні й зрозумілі для них мнемічні прийоми можна цілеспрямовано покращувати їхню здатність запам'ятовувати надовго важливий матеріал;

3) завдяки навчанню у дітей молодшого шкільного віку розвивається логічна пам'ять, яка має велике значення для набуття знань; якщо допомогти дітям навчитися виокремлювати в навчальному матеріалі опорні пункти, головні думки, пов'язувати їх між собою в цілісну систему знань, то можна допомогти дітям навчитися запам'ятовувати інформацію впорядковано, системно і більш міцно; тобто, сприяючи розвитку у дітей логічного мислення, ми сприятимемо розвитку довготривалої пам'яті;

4) можна сприяти кращому запам'ятовуванню потрібних знань, якщо включати ці знання в активну діяльність дітей, більше використовувати ігрові ситуації для дітей, які навчаються у першому класі, а дітям, які навчаються в третьому класі вже більше пропонувати проблемне навчання;

5) для вдосконалення довготривалої пам'яті доцільно допомагати дітям оволодіти спеціальними прийомами керування пам'яттю, зокрема таким, як: повторення,

організування матеріалу, семантичне оброблення інформації, створення ментальних образів, пошук інформації в пам'яті.

Перспективою подальших наших досліджень є емпіричне дослідження пам'яті у дітей молодшого шкільного віку, розробка і апробація програми для покращення розвитку пам'яті у дітей зазначеного вікової групи.

Список літератури:

1. Бужинська С. М. Тенденції та засоби розвитку модально-специфічної пам'яті в молодших школярів. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2010. № 10. С. 148–151. URL: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/12247 (дата звернення: 29.11.2021).
2. Вікова психологія / за ред. Г. С. Костюка. Київ, 1976. 272 с.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва, 2003. 1136 с.
4. Гайдаш О. О., Махотіна Д. В. Розвиток пам'яті у молодшому шкільному віці. *Актуальні питання сучасної психології: зб. наук. праць*. Т. 2. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. С. 209–214. URL: https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/Aktualny_pitannya_suc.psihologii_2_2015.pdf#page=209 (дата звернення: 25.11.2021).
5. Комащенко А. Т., Стрюкова Ю. В. Дослідження рівня образної пам'яті у молодшому шкільному віці. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Запоріжжя, 9–10 квітня 2020 р.)*. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2020. С. 557–561. URL: https://zp.edu.ua/uploads/dept_s&r/2020/conf/2.1/Zbirka.pdf#page=557 (дата звернення: 29.11.2021).
6. Кулик Л. Б. Програма розвитку когнітивної сфери (пам'яті уваги, мислення) для дітей молодшого шкільного віку. Козачелагерська ЗОШ I-III ст. 39 с. URL: klageri-zosh.edukit.kherson.ua/Files/downloads/%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0.dos (дата звернення: 27.11.2021).
7. Кухарик Ю. А. Розвиток пам'яті в молодшому шкільному віці. *Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, (Львів, 29–30 квітня 2021 р.)*. Ч. II. Львів: Львівський науковий форум, 2021. С. 32–33. URL: <http://lviv-forum.inf.ua/save/2021/29-30.04.2021/%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202.pdf#page=33> (дата звернення: 26.11.2021).
8. Макарова Л. Л. Проблемна ситуація та гра як психологічні детермінанти розвитку пам'яті і мислення молодших школярів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07. «Педагогіка та вікова психологія»; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2001. 17 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6517/Makarov%20.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.11.2021).
9. Марченко І. О., Ржевський Г. М. Технології покращення пам'яті у дітей молодшого шкільного віку. *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінги: збірник наукових праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Умань, 14 травня 2020 р.)*. Умань, 2020. С. 66–69. URL: http://nubip.edu.ua/sites/default/files/u279/zbirnik_14.05.2020.pdf#page=66 (дата звернення: 28.11.2021).
10. Пелешко О. Аналіз індивідуальних особливостей пам'яті у дітей молодшого шкільного віку. *Humanities & Social Sciences 2009 (Lviv, 14–16 May 2009)*. Львів, 2009. С. 217–218. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/6671/1/87.pdf> (дата звернення: 28.11.2021).
11. Романюк А. А. Розвиток пам'яті молодших школярів засобами Інтернет. *Інформаційні технології в професійній діяльності: матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Рівне, 30 жовтня 2019 р.)*. Рівне, 2019. С. 27. URL: <http://iktmvi.rshu.edu.ua/files/konf/ZB-ITVDP-2019.pdf#page=27> (дата звернення: 28.11.2021).

12. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2006. 360 с.

13. Тарасевич О. В. Психологічні особливості розвитку пам'яті у дітей молодшого шкільного віку. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 12. С. 120–123. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18474/gum_12.pdf?sequence=1#page=120 (дата звернення: 25.11.2021).

References:

1. Buzhynska S. M. Tendentsii ta zasoby rozvytku modalno-spetsyfichnoi pam'iaty v molodshykh shkoliariv [Trends and means of development of modal-specific memory in junior high school students]. *Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurnal*. 2010. Vol. 10. S. 148–151. URL: dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/12247 (data zvernennia: 29.11.2021).

2. Vikova psykholohiia [Age psychology] / za red. H. S. Kostiuksa. Kyiv, 1976. 272 s.

3. Vygotskii L. S. Psikhologiiia razvitiia cheloveka [Psychology of human development]. Moskva, 2003. 1136 s.

4. Haidash O. O., Makhotina D. V. Rozvytok pam'iaty u molodshomu shkylnomu vitsi [Development of memory in primary school age]. *Aktualni pytannia suchasnoi psykholohii: zb. nauk. prats. T. 2*. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka, 2015. S. 209-214. URL: https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/Aktualny_pitannya_suc.psihologii_2_2015.pdf#page=209 (data zvernennia: 25.11.2021).

5. Komashchenko A. T., Striukova Yu. V. Doslidzhennia rivnia obraznoi pam'iaty u molodshomu shkylnomu vitsi [Research of the level of figurative memory in primary school age]. *Suspilstvo i osobystist u suchasnomu komunikatsiinomu dyskursi: materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, (Zaporizhzhia, 9–10 kvitnia 2020 r.). Zaporizhzhia: NU «Zaporizka politekhnik», 2020. S. 557–561. URL: https://zp.edu.ua/uploads/dept_s&r/2020/conf/2.1/Zbirka.pdf#page=557 (data zvernennia: 29.11.2021).

6. Kulyk L. B. Prohrama rozvytku kohnityvnoi sfery (pam'iaty uvahy, myslennia) dlia ditei molodshoho shkylnoho viku [Program for the development of the cognitive sphere (memory, attention, thinking) for children of primary school age]. *Kozachelaherska ZOSh I-III st.* 39 s. URL: zosh.edukit.kherson.ua/Files/downloads/%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0.doc (data zvernennia: 27.11.2021).

7. Kukharyk Yu. A. Rozvytok pam'iaty v molodshomu shkylnomu vitsi [Development of memory in primary school age]. *Kontseptualni shliakhy rozvytku nauky ta osvity: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, (Lviv, 29–30 kvitnia 2021 r.). Ch. II. Lviv : Lvivskiyi naukoviyi forum, 2021. S. 32–33. URL: <http://lviv-forum.inf.ua/save/2021/29-30.04.2021/%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202.pdf#page=33> (data zvernennia: 26.11.2021).

8. Makarova L. L. Problemna sytuatsiia ta hra yak psykholohichni determinanty rozvytku pam'iaty i myslennia molodshykh shkoliariv: avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk: spets. 19.00.07. «Pedahohika ta vikova psykholohiia» [Problem situation and game as psychological determinants of memory development and thinking of junior schoolchildren: author's ref. dis. ... Cand. Psychol. Science: special. 19.00.07. «Pedagogy and age psychology»]; *Natsionalnyi ped. un-t im. M. P. Drahomanova*. Kyiv, 2001. 17 s. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6517/Makarov%20.pdf?sequence=1> (data zvernennia: 29.11.2021).

9. Marchenko I. O., Rzhhevskiyi H. M. Tekhnolohii pokrashchennia pam'iaty u ditei molodshoho shkylnoho viku [Technologies to improve memory in children of primary school age]. *Suchasni treninhovi tekhnolohii dlia rozvytku osobystosti: eko-treninhy: zbirnyk naukovykh prats za*

materialamy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Uman, 14 travnia 2020 r.). Uman, 2020. S. 66–69. URL: http://nubip.edu.ua/sites/default/files/u279/zbirnik_14.05.2020.pdf#page=66 (data zvernennia: 28.11.2021).

10. Peleshko O. Analiz indyvidualnykh osoblyvostei pamiaty u ditei molodshoho shkilnoho viku [Analysis of individual features of memory in children of primary school age]. *Humanities & Social Sciences 2009* (Lviv, 14-16 May 2009 r.). Lviv, 2009. S. 217-218. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/6671/1/87.pdf> (data zvernennia: 28.11.2021).

11. Romaniuk A. A. Rozvytok pamiaty molodshykh shkolariv zasobamy Internet [Development of memory of junior schoolchildren by means of the Internet]. *Informatsiini tekhnologii v profesiinii diialnosti: materialy XII Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (Rivne, 30 zhovtnia 2019 r.). Rivne, 2019. S. 27. URL: <http://iktmvi.rshu.edu.ua/files/konf/ZB-ITVPD-2019.pdf#page=27> (data zvernennia: 28.11.2021).

12. Savchyn M. V., Vasylenko L. P. Vikova psykholohiia: navchalnyi posibnyk [Age psychology: a textbook]. Kyiv: Akademydav, 2006. 360 s.

13. Tarasevych O. V. Psykholohichni osoblyvosti rozvytku pamiaty u ditei molodshoho shkilnoho viku [Psychological features of memory development in children of primary school age]. *Humanitarnyi korpus: zbirnyk naukovykh statei z aktualnykh problem filosofii, kulturolohii, psykholohii, pedahohiky ta istorii*. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova, 2017. Vyp. 12. S. 120–123. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18474/gum_12.pdf?sequence=1#page=120 (data zvernennia: 25.11.2021).